Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 23, Sayı: 1, Sayfa: 19-31, ELAZIĞ-2013

UYANIŞ VE KALP AĞRISI ROMANLARINDA KADIN YAŞAMININ ORTAK SEMBOLLER ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

Analyzing Women's LifeThrough The Common Symbols In Kalp Ağrısı And Uyanış

Esin KUMLU*

ÖZET

Türk ve Amerikan edebiyatının mihenk taşlarından Halide Edip Adıvar ve Kate Chopin farklı kültürlerden, farklı pencerelerden ve farklı zaman dilimlerinden kaleme aldıkları Kalp Ağrısı(1922) ve Uyanış(1899) adlı romanları ile kadın çalışmaları alanına ve edebiyat okuyucusuna zamanlarının ötesinde bir perspektif sunmaktadır. Tarihin her döneminde kaleme alınmış, incelenmiş ve irdelenmiş olan kadın zihinsel ve sosyal yaşam alanı Chopin ve Adıvar'ın eserlerinde kadın karakterlerin kaderlerine sembolik olarak "deniz" üzerinden yön vermeleri merkeze alınarak incelenmektedir ve bu karakterlerin kimi zaman bir uyanış, kimi zamansa bir yok oluşa imza atışları portrelenmektedir. Adıvar'ın ana karakteri, Cumhuriyet kadınının sembolü Zeyno ve Zeyno'nun antitezi Azize'nin hikâyesi, Chopin'in ana karakteri Edna ile kesişmekte ve "deniz" ile birleşen hikâyeler kimi zaman benzer kimi zaman ortak semboller ile birbirlerine bağlanmaktadır.Kadın karakterlerin zihinsel ve sosyal yaşam alanlarının yansıması olan ortak semboller aracılığıyla okunması Türk ve Amerikan Edebiyatına farklı dönemlerden ses vermiş olan iki yazarın eserlerine farklı bir bakış açısı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halide Edip Adıvar, Kate Chopin, *Kalp Ağrısı*, *Uyanış*, Kadın Yaşamı.

ABSTRACT

Halide Edip Adıvar and Kate Chopin whom are one of the milestones of Turkish and American literature created their famous works *Kalp Ağrısı*(1922) and *Uyanış*(1899) from different perspectives, time periods and cultures. Theirworks postulate a perspective which isahead of it's time both for the women's studies and the reader. In Chopin's and Adıvar's works women's social and mental space, which have been analyzed and discussed throughout the history, are read through locating "sea" at the center of their discourse. In relation with that, female characters' awakening and doom are portrayed through "sea"and Adıvar's protagonist Zeyno and her anti-thesis Azize symbolically intercepts Chopin's protagonist Edna and both stories are connected with each other through similar symbols.Re-reading two works comparatively postulates a new perspective towards two works that are the products of different cultures and time lines but give voice to similar issues.

Key Words: Halide Edip Adıvar, Kate Chopin, Kalp Ağrısı, Uyanış, Woman Life.

0. GİRİŞ

Tarih boyunca bir yazın türü olarak roman, toplumların gelişim ve değişimsürecine ışık tutmuş dolayısı ile hem diğer yazın türlerine hem de kendilerinden sonraki eserlere ve kuşaklara ilham kaynağı olmuştur. Bu bağlamda incelendiğinde bir yazın türü olarak roman,okuyucuya tarihsel dönemleri, dolayısı ile toplumları ve bu toplumların yansıması olan bireyleri farklı perspektiflerden inceleme fırsatı sunmaktadır. Buna en başarılı örneklerden biri de, Türk ve dünya edebiyatına eserleri ve söylemleri ile damga vurmuş olan Halide Edip Adıvar ve Kate Chopin'dir. Adıvar ve Chopin*Kalp Ağrısı* ve *Uyanış* adlı eserleri ile içinde bulundukları tarihsel döneme ışık tutmakta ve bu dönemin yansıması olan bireyleri başarılı bir şekilde aktarmaktadır.[1]Kadın sosyal ve zihinsel

*Öğr. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Buca-Eğitim Fakültesi-İngiliz Dili Eğitimi A.B.D. esinkumlu@yahoo.com

[1]"Sartre'ın bağlanma [angajman] kavramı, edebiyattaki düzyazının özünde bulunan şu işlevin bilincine varmaktan başka bir şey değildir, her ne kadar ikili bir anlam taşısa da: Yazar, hem yaşadığı dönemin niteliklerini zorunlu olarak taşıdığı anlamda "bağımlı"dır [angajedir], bir "durum" içindedir, hem de kılavuzluk görevini, özgürlüğe, dolayısıyla da

yaşam alanını Adıvar, Kalp Ağrısı (1924) eserinde Zeyno karakteri ve Zeyno'nun antitezi Azize karakteri ile 'deniz' temasını romanının merkezine yerleştirerek detaylandırmakta ve kadın dünyasına ve kadın uyanışının gerçekleştiği Cumhuriyet dönemine türlü karakterlerle ile ışık tutmaktadır. Öte yandan Cumhuriyet döneminin özgürlükçü karakterlerine karşın, Kate Chopin *Uyanış* (1899) adlı eseri ile Amerikan toplumunda, Yaldızlanma Çağında, evlilik, annelik ve toplum baskısı ile sarmalanmış kadın figürüne, Edna Pontelliér'e can vermektedir. Chopin ve Adıvar'ın eserlerinde kadın figürleri; kaderlerine 'deniz' teması altında yön vermekte ve kimi zaman bir uyanış, kimi zamansa bir yok oluşa imza atışları portrelenmektedir. Kalp Ağrısı romanı ile Cumhuriyet döneminin güçlü kadın figürünün hayatta kalma yoluyla gerçekleştirdiği uyanış, Chopin'in eserinde bedensel yok oluş fakat ruhen var oluşayerini bırakmaktadır. Okuyucuya benzer semboller ile seslenen Adıvar ve Chopin'in eserlerinin, kadın karakterlerin yansıttığı semboller aracılığıyla okunmasıfarklı toplumlarda var olmaya çalışan kadın karakterlerin yaşamlarına ışık tutmaktadır.

1. ZAMANLARININ ÖTESİNDE YAZARLAR: HALİDE EDİP ADIVAR VE KATE CHOPIN'IN TARİHSEL BAĞLAMDA İNCELENMESİNİN ESERLERİNE YANSIMASI

Cumhuriyet dönemi edebi ve politik yaşamı göz önünde bulundurulduğunda Türk ve dünya edebiyatı açısından akla ilk gelen yazarlardan biri Halide Edip Adıvar'dır.[2] Adıvar yalnızca Türk edebiyat tarihi ve Cumhuriyet dönemi sosyal söylemi ile değil aynı zamanda romanlarında ortaya koyduğu yenilikçi, eğitimli, kendine güvenen, anne, eş ve ev hanımı olarak sınıflandırılmanın dışına çıkmayı başaran kadın karakterleri ile de öne çıkmaktadır.[3]Bu bağlamda incelendiğinde Batılılaşma sürecinin yaşandığı bir dönemde eserlerini kaleme alan Adıvar'ın dönemin kadın figürünü yansıttığı en önemli eserlerinden biri Kalp Ağrısı'dır.

İlk kez 1922 yılında yayımlanan *Kalp Ağrısı* adlı eserinde Adıvar, 1900'lü yılların İstanbul'unu eserinin merkezine yerleştirmiştir. Betimlenen kadın figürü; Batının yorumlarına dayanan harem-erotizm-tutsaklık sarmalına hapsolmuş, büyük bir kalabalığın içinde kaybolmuş 'Oriental' kadını değil[4] politik ve sosyal yaşama eğitim ve modernleşme ile dâhil olmuş bireyi yansıtmaktadır.[5] Dolayısıyla içine kapanık 'Oriental' kadınlar, Adıvar'ın eserinde Cumhuriyet'in

---

bu durumu aşmaya doğru üstlendiği anlamda "bağımlı"dır: "Söylediğim her sözcükte, dünyaya biraz daha bağımlı oluyorum ve bu arada dünyayı geleceğe doğru aştığım için oradan biraz daha yükseliyorum"(1969: 29). Chopin ve Adıvar'da eserlerinde "bağlanma" kavramını başarılı bir biçimde yansıtmış ve yaşadıkları döneme hem ışık tutmuşlar hem de dönemlerinin ötesinde söylemler geliştirmişlerdir. Bkz. Sartre, J P. (1969). Qu'est-ce que la littérature? Gallimard.

[2] Farklı kaynaklarda doğum tarihi 1882 ve 1884 olan Halide Edip Adıvar İstanbul'da dünyaya gelmiş ve Amerikan Koleji'nde eğitim almıştır. Batılı eğitimin etkisi ile kadın hakları ile ilgili yazılar yazmaya başlamış ve zamanın ötesinde görüşleri ile Cumhuriyet döneminin en önemli kahramanlarından biri olmuştur. HesterDonoldsonJenkins*Robert Kolej'in Kızları* adlı eserinde Halide Edip'in okul müdürü Dr. Patrick'i feminist hareketler açısından bir sembol olarak incelemiştir. Jenkins'e göre dünya feminist hareketlerin hararetli bir takipçisi olan Dr. Patrick ve Halide Edip'in öğretmenleri Edip'in kadın hakları üzerinde geliştirdiği özgürlükçü söylemde ciddi rol oynamaktadır. Edip farklı dönemlerde yurt dışında yaşamış ve pek çok ülkede kadın hakları üzerine konferanslar vermiştir. Detaylı bilgi için bkz. HesterDonaldsonJenkins, Robert Kolej'in Kızları, Dergàh Yayınları, İstanbul, 2008. Halide Edip'in hayatı için bkz. Halide Edip Adıvar (1996). **Mor Salkımlı Ev**. İstanbul: Özgür Yayınları.

[3]İpek Çalışlar, **Biyografisine Sığmayan Kadın Halide Edip**başlıklı çalışmasında: "Halide Edip'in romanlarını gölgede bırakan hayatını çok geç keşfettim. Fikirleriyle öne çıkmış, bir zamanlar kitlelerin sevgilisi olmuş, uluslararası üne sahip bu kadını ya yanlış tanıyorduk ya da tanımıyorduk. 100 yıl önce toplumu etkileyen romanlar yazmış, kadınların eşitlik mücadelesinin başına geçmişti (ix) sözleriyleEdip'insıra dışı karakterini vurgular. Detaylı bilgi için bkz. Çalışlar, İpek (2010). **Biyografisine Sığmayan Kadın Halide Edip**. İstanbul: Everest.

[4] Batı toplumu ve edebiyatında "doğu" kavramı için bkz. Jale Parla (1985). **Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik**. İstanbul: İletişim.

[5] Türk romanında kadın kimliği ve Cumhuriyet dönemi kadın sorunsalı için bkz. Ramazan Gülendam (2006). **Türk Romanında Kadın Kimliği**. Erzurum: Salkım Sögüt Yayınları.

nimetleri ile sürgünden dönen ve özgürlükleri kucaklayan bireylere dönüşmektedir.[6] Bu bağlamda devleti ve toplumu tüm kurumlarıyla harekete geçirmeye dayanan Cumhuriyet rejimi, Adıvar'ın *Kalp Ağrısı*'nda Zeyno[7]karakteri ile can bulmaktadır ve Adıvar tarihsel yansımaları başarıyla aktardığı eserinde profesyonel, sosyal ve feminen kadının anne ve eş kadın ile harmanlanabildiği bir dönemin altını çizmektedir.

Halide Edip'in kısıtlamalara karşı savaştığı ve özgürleşme yolunda uyanışa giden Cumhuriyet dönemi yansımalarına karşın Chopin *Uyanış* adlı eserinde kadının sosyal alanda her anlamda baskılandığı bir döneme ayna tutmaktadır. *Uyanış*'ta yansıtılan toplumda kadın bastırılmışlığın sembolüdür.Chopin eserinde anne, eş, feminen ve iş kadını değil kurallar arasında seçim yapmakta zorlanan ve seçimleri sonucunda dışlanan kadının yaşam alanı olan Amerikan İç Savaşı sonrası döneme ışık tutmaktadır.[8] Baskıcı tutuma başkaldırıları ile tanınan Adıvar'ın[9] Amerikan edebiyatındaki yansıması olarak nitelendirilebilecek olan Chopin, kadın konularına ve özgürleşmeye karşı sergilediği tutum ile Amerikan ve dünya edebiyatı açısından kadın çalışmalarının sıklıkla referansta bulunduğu bir isim haline gelmiştir.[10] Kadının özgürleşmesi bir yana, tercih yapabilme ihtimalinin dahi konuşulmaya cesaret edilemediği bir dönemde, Chopin *Uyanış* romanı ile kütüphanelere girmesi yasaklanacak kadar zamanının ötesinde bir söylem geliştirmeyi başarmıştır. Chopin'in geliştirdiği söylemde, tıpkı Adıvar'da olduğu gibi, yaşadığı çevrenin etkisi, tartışılmayacak derecede büyüktür.[11]

İç Savaş sonrası Güney'inde St. Louis'de yaşamış olan Chopin, tutucu Güney ortamını Uyanış'ta tüm çıplaklığı ile yansıtmıştır. Adıvar'ın eserlerine katkıda bulunan özgürlükçü Cumhuriyet söylemi, Chopin'in eserlerinde yerini teknolojik gelişmelere karşın, ahlaki ve özgürlükçü gelişimini tamamlayamayan Amerikan toplumuna bırakır. Necla Aytür'ün belirttiği üzere,

…eğer güneydeki tutuculuk, geleneksellik Chopin'e acı vermiş, onu yaşadığı ortama karşı, yazdıklarıyla, başkaldırmaya yöneltmişse, gene güneyin duyumlarına seslenen renkli yönü de ona

---

[6]Çeşitli ülkelerdeki yerleşik Türk imajının incelenmesi için bkz. Özlem Kumrular, ed. (2005). **DünyadaTürk İmgesi**, İstanbul: Kitap Yayınevi. ve Bernard Caporal (1982). **Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970**). Ankara.

[7]Birinci Dünya savaşı yıllarında Halide Edip kayıtlara Zeyno olarak geçmiş bir Kürt kızını sahiplenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Çalışlar, İpek (2010). Biyografisine Sığmayan Kadın Halide Edip. İstanbul: Everest.

[8]İç Savaş sonrası dönem ünlü Amerikan yazar Edith Wharton'ın "Masumiyet Çağı", Mark Twain'in "Yaldızlanma Çağı" olarak tanımladığı bir dönemdir. Toplumun teknolojik anlamda her türlü refaha erişmiş; fakat özgürlükler anlamında yerinde saydığı, masum gibi görünen ve yaldızları döküldüğünde ilerleme yerine gerilemenin yansıdığı bir dönemdir. Bkz. Edith Wharton (1998). **Masumiyet Çağı**. (Çev. Ayşe Erbora) Oğlak: İstanbul. R.W.B. Lewis, (1955). **The American Adam: Innocence, Tragedy, and Tradition in the Nineteenth Century**. London: University of Chicago Press. Thorstein Veblen (1981). **The Theory of the Leisure Class**.Introd. Robert Lekachman. New York: Penguin.

[9]Halide Edip'in 23 Mayıs 1919 günü ünlü Sultanahmet Mitinginde yaptığı konuşma politik ve edebi açıdan büyük ses getirmiş ve özgürlükçü karakterini tarihi kayıtlara işlemiştir.

"Bir gün gelecektir ki, daha büyük bir mahkeme, milletleri tabii haklarından mahrum bırakanları mahkûm bırakanları mahkûm edecektir. O mahkeme bu gün bizim aleyhimizde olan devletlerin fertlerinden teşekkül edecektir. Çünkü, her ferdin içinde ezeli bir hak duygusu vardır ve milletleri meydana getirenler de fertlerdir…Yüreğimizdeki mukaddes heyecan, milletlerin hakları ilan edilinceye kadar devam edecektir.(Edip, Mor Salkımlı Ev, 32). Detaylı bilgi için bkz. Adıvar, Halide (1996). Mor Salkımlı Ev. İstanbul: Özgür Yayınları.

[10]Feminist eleştirinin temeli Mary Wollstonecraft'ın kadın hareketleri açısından ilk yapıt olarak nitelendirilebilecek eseri A Vindication of theRights of Women'a dayanmaktadır. 1792'de yayımlanan eserde Wollstonecraft 18. yüzyılın merkezinde yer alan insan hakları davalarından esinlenmiş ve kadınlar için de eşit haklar talebini ortaya atmıştır. Aydınlanma düşüncesinden de destek alan söylem, kadın haklarını tarih sahnesi ile ilk kez bir araya getirmiş ve kadının toplumsal olarak konumlandırılması konusunda öncülük etmiştir. Bkz. Mary Wollstonecraft (1975). **A Vindication of theRights of Women**. Baltimore.

[11]RolandBarthes'ın*Yazının Sıfır Derecesi* adlı eserinde belirttiği gibi "Yazı bir işlevdir: Yaratım ile toplum arasında bir bağıntıdır. Belirli bir yazarın olası yazıları, tarihin ve geleneğin baskısı altında belirlenir"(1989:25). Chopin ve Adıvar içinde yaşadıkları toplum ve içinde bulundukları tarihsel dönem eserlerini temelden etkilemektedir. Barthes, Roland. (1989). **Yazının Sıfır Derecesi**. Çev. Tahsin Yücel. İstanbul: Metis.

kıvanç vermiş, yaşam sevincini, yazarlığını sürdürme, güneyin bu yönünü de yansıtma isteğini körüklemiştir. En başarılı yapıtları, savaş sonrası güneyinin yaşamından kaynaklanan karşıt duyguları kendi içinde yaşayan kişilerin öyküsünü anlatır. Chopin'in son romanı Uyanışda böyle bir kadının, Edna Pontelliér'nin öyküsüdür.(Aytür, 2010: 133-134)

Sonuç olarak, Cumhuriyet'in kadını bir birey olarak algılama biçimi olan eşitlik kavramı, Chopin'in Amerika'sında eşitsizliğe sürgün edilmiş kimliksiz kalabalık olarak öne çıkmaktadır. Ayşe Durakbaşa'nın da belirttiği üzere, Adıvar'ın yansıttığı Cumhuriyet döneminde sadece erkekler değil "Kadınlar da, Milli Mücadele'nin ön saflarında ve Cumhuriyet'in kurulmasından sonra ulusallaşma sürecinin bütün alanlarında toplumsal olarak aktif kadın imgesine gönülden destek verdiler"(2009: 68).Cumhuriyet dönemi ve Yaldızlanma Çağı'na tekabül eden Kalp Ağrısı ve Uyanış eserleri, tarihe öncülük eden ve yaşamlarını özgürleşmeye adamış yazarlarının yanı sıra kadın zihinsel ve sosyal yaşam alanını benzer semboller aracılığı ile yansıtmaları açısından da önemlidir.

2. SEMBOLİK ANLATIM AÇISINDAN ESERLERİN GİRİŞ BÖLÜMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Yazının her alanında var olan sembol kavramı, Adıvar ve Chopin'in eserlerinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Farklı dönemeler ve toplumlar üzerinden dillendiren iki eser semboller aracılığı ile buluşmaktadır. "Sembol anlatılamaz ve görünmez bir gösterilene gönderen ve bundan dolayı da anımsayamadığı bu denkliği somut olarak tecessüm etmek zorunda olan ve bunu da uygunsuzluğu tükenmez bir biçimde düzelten ve tamamlayan ikonografik, ritüel, mitik yinelemeler oyunu aracılığıyla yapan işarettir.(Durand,1998,13).C.G. Jung'a göre ise sembol,[12]"ne bir istiare ne de basit bir imgedir. Sembol, ruhun varsayılan ve gizli kalmış doğasını en iyi ifade eden imgedir"(Gökhan, 2009, 441). Bu noktadan bakıldığında, *Kalp Ağrısı* ve *Uyanış* eserlerindeedebi çözümlemenin merkezine yerleşen 'sembol,' iki eserin karşılaştırmalı[13] olarak okunmasında önemlidir.[14]

Adıvar ve Chopin'in eserleri yeşil rengin hâkim olduğu bir günde başlar. Adıvar eseri için 11 Ekim 1922'de Türk-Yunan Savaşı'na son veren Mudanya Konferansına tekabül eden güneşli bir İstanbul gününü seçerken, Chopin ise Büyük Ada'da (Grand Isle) deniz ve güneşin iç içe geçtiği 1890'ların Amerikan Güneyi'ni mekân olarak kurgulamıştır.[15] Kalp Ağrısı "Sahne, Nuruosmaniye'de bir doktor muayenehanesi üzerindeki hususi oda, şahıslar da Doktor'la kızıydı"

[12] "Sembol sözcüğünün köleni, Eski Mısır dilindeki symbolon sözcüğünün Grekçe'ye geçmiş hali olan symballein fiilidir, "birlikte tartışmak, birlikte birleştirmek, bir arada toparlayıp bağlamak" anlamlarına gelir. Latince'desymbolum biçimine dönüşmüştür. Sembol, kimi sözlüklerde "daha soyut bir şeyi anlatmaya yarayan daha somut şey" ya da "evrensel yasa, ilke, bilgi ve fikirleri açıklayan işaretler" olarak tanımlanır. Sembolizm, kısaca "evrensel bilgi ve hakikatlerin basit ve sade öğelere indirgenerek ifade edilmesi" olarak tanımlanabilir. Bie sembol, anlatmak istediği şeyi en kesin, en belirli, en sade, en doğal şekilde veren işarettir. Sembolizm evrensel bir dildir ve insanlar için en ortak dildir; çünkü semboller farklı dil ve yazı sistemlerine sahip tüm insanlara aynı dilden hitap ederler"(Salt,2010 :288). Bkz. Salt, Alparslan (2010). **Semboller**. İstanbul: Ruh ve Madde Yayıncılık.

[13]Prof. Dr. Gürsel Aytaç'a göre "Edebiyat eserlerini inceleyen, araştıran edebiyat biliminin bir dalı, 'Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi'dir. Görevi, işlevi, farklı dillerde yazılmış iki eseri konu, düşünce ya da biçim bakımından incelemek, ortak, benzer ve farklı yanlarını tespit etmek, nedenleri üzerine yorumlar getirmektir"(1997:7).Bkz. Aytaç, Gürsel. (1997). **Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi**.Gündoğan: Ankara.

[14] Martin Lings'in de belirttiği gibi, "Bir simgenin anlamlılığı, bağımsız bir simge mi yoksa öteki simgelere göre mi değerlendirilip değerlendirilmediğine göre değişir"(Lings, 2003,80). İki eser göz önünde bulundurulduğunda, simgelerin anlamlılığının diğer simgelerle bağlantılı olduğu anlaşılmakta ve bu da simgelerin bir bütün olarak içlenmesini gerekmektedir.

[15] Chopin eserinde Kreol (Creole) toplumunu yansıtmaktadır. Çeşitli anlamları olan Kreol, metinde New Orleans'da yaşayan varlıklı ve seçkin topluluğu tanımlamaktadır. LarzarZiff, Chopin'in içinde yaşadığı Kreol kültürünü Fransız kültürüne oldukça yakın olan ve hayatları şarap eşliğinde dinlenen müziğe ve içilen sigara ile bağdaştırılan aristokrat bir yaşam biçimi olarak tanımlar. Detaylı bilgi için bkz. LarzarZiff (I966).**TheAmerican I890's: Life and Times of a LostGeneration**. New York: Viking Press.

(Adıvar, 2010: 11)[16] cümlesi ile okuyucu ile buluşur. "Yeşil büyük abajur"(11) romanda karşılaşılan ilk renk olarak göze çarpmaktadır. Hikâye, ana kahraman Zeyno ve Zeyno'nun babasının portrelenmesi ile başlar. Ernst Cassirer'e göre, "Sembol kavramı, net-belli ve tek anlamlı şey durumunu dile getirip tasvir eden 'yalın' bir kavram değildir. Ayrıntılı çözümlemede, burada, bir diğerine çözülmez biçimde bağlı olduğu, sadece bir diğeriyle bağıntılı olarak düşünülebileceği öne sürülen iki farklı unsurdan inşa edilen bir kavramla uğraşmak zorunda olduğumuz ortaya çıkar" (2011,36). Burada da yeşil renk, bağlantılı olduğu kavramlar göz önünde bulundurulduğunda, mekâna huzur verirken, olması gerekeni, doğaya dönüşü simgeler. Öte yandan yeşil renk bir doktor olarak Zeyno'nun babasının, Zeyno'nun hikâyesine koyacağı, dolaylı olarak da Zeyno'nun kendi hikâyesinin teşhislerini kapsayan bir psikolojik açılımısembolize etmektedir.

Zeyno "büyük, derin, kestane rengi gözleri; sıcak, krem teni ve yirmi sene evvelki taravetiyle tekerrür eden geniş alınlı, ince çeneli yüzüyle babasının geçmiş senelerde çizilmiş canlı bir portesine benziyordu"(11). "İdealist bir manası"(12) olan Zeyno, günlükler şeklinde biriktirdiği hikâyesini babası ile paylaşacak ve günlükleri vasıtası ile geçmiş ve bugün arasında bir köprü kuracaktır.Zeyno hikâyesinin adını "Kalp Ağrıları"(13) koymaya karar verir. Adından anlaşılacağı üzere aşka dair bir konuyu merkeze alacak olan bu hikâye, *Uyanış*'ta "Yalnızlık"(Chopin, 2008: 93)[17] adını alacaktır. Chopin'in eserinde ana karakter Edna Pontelliér hikâyesine piyanoda çalan bir esere kendince verdiği ad "Yalnızlık" ile seslenir. Zeyno'ya nazaran:

Bayan Pontelliér, başkalarına içini döken bir kadın değildi; bugüne kadar doğasına aykırı bir özellik olmuştu bu. Küçük bir çocukken bile, kendine ait küçük hayatı içinde yaşardı. Çok erken bir dönemde, içgüdüsel bir şekilde hayatın ikili niteliğini kavramıştı: Dışta kurallara uygun bir varoluş biçimi, içte bunları sorgulayan bir yaşam.(Chopin, 2008:76).

Amerikan toplumunda şiddetle bastırılan kadın zihinsel ve sosyal yaşam alanı sonucu Edna adeta hapsedilmiştir.

…ataerkil ideolojiler kadınların varoluşunu mahremiyet, sessizlik, doğallık, gizem gibi kavramlarla tanımlayarak dil ötesi, daha doğrusu dil öncesi bir alana hapseder, kamusalın karşıtı olarak kurgular. Bu kurgu, kadınların sesleri, kimlikleri, bedenleri üzerinde uygulanan denetimin en önemli dayanaklarından biridir, çünkü kadınların kamusal alanda kendi varlıklarını görünür duyulur kıldıkları her durumda, kendi doğalarına aykırı bir şey yapmakta oldukları uygunsuz bir biçimde dikkat çekerek kendileri hakkındaki sözleri kışkırttıkları, örtülü tutularak saflığının korunması gereken bir varlığı açıp sergiledikleri için çirkinleşip rezil oldukları anlamına gelir.(Irzık ve Parla, 2004: 7)

Bu nedenledir ki Zeyno'nun aksine *Uyanış*'ın ana karakteri Edna için yeşil renk bir hapsoluş simgesidir. Edna'nın hikâyesi "Kapının dışında asılı bir kafeste, yeşil ve sarı renkte bir papağan üst üste tekrar ediyordu:"Allez vous-en1 Allez vous-en! Sapristi!"(59) cümlesiyle başlar. Edna, Zeyno gibi babası ile kalp kırıklıklarını paylaşabilecek, eğitimli, feminen, anne-eş aynı zamanda sosyal kadının varolabildiği bir toplumda yaşamamaktadır. Edna'nın aksine Zeyno "sporcu, kafaca çok gelişmiş, tabii, güzel"(Enginün, 1995: 203) bir genç kızdır. Fakat her iki kadın karakter de evliliği, sosyal kadının önünde bir duvar olarak görmektedir. Zeyno "nişan halkanı hayli zamandır takmıyorsun…!"(12) diye soran babasına boynuna bir zincirle bağlanmış olan nişan yüzüğünü gösterir. "Halka"(12) olarak tanımladığı nişan yüzüğü Zeyno'nun boynuna geçirilmiş tutsaklığın bir sembolüdür aslında. O nedenle gelecekte doktor nişanlısı Saffet ile geçireceği evli günleri için "Heyecansız ve samimi, biraz sıkıntılı akşamlar geçecek"(55) yorumunu yapar. Tıpkı Zeyno gibi Edna da evlilik kurumu hakkında eleştirel bir söylem geliştirmektedir. Anlatıcı evliliği boyunca "altı yıldır kesinlikle takip ettiği [bir] program"(127) olduğundan bahseder ve "Edna nişan

[16] Adıvar, H. (2010). **Kalp Ağrısı**. İstanbul: Can. Adı geçen eserden yapılan alıntılar metin içerisinde sayfa numarası ile belirtilecektir.

[17] Chopin, K. (2008). **Uyanış ve Seçme Öyküler**. (Çev. Ayşe Bilge Akman) İstanbul: Otonom. Adı geçen eserden yapılan alıntılar metin içerisinde sayfa numarası ile belirtilecektir.

yüzüğünü çiğnemesinin ve kristal vazoyu şömineye atarak parçalamasının oldukça aptalca, çocukça olduğunu düşünmeden edemedi"(136) der. Nişan yüzüğünün parmağından çıkarılması tıpkı yüzüğünü boynunda taşımayı tercih eden Zeyno gibi bir tutsaklık halini betimler. Zeyno'nun aksine Edna artık evlidir ve iki çocuk annesidir ve "Düğünün dünyadaki en acı verici görüntü olduğunu söylüyor[dur]"(149).

Edna karakteri ile Chopin 19. yüzyılda evlilik kurumuna yaptığı şiddetli eleştirileri ile zamanının çok ötesinde bir söylem geliştirmektedir. Politik bir roman olan *Uyanış*'ta da hedef "…toplumsal reform veya hükümeti oluşturan güçlerdir"(Speare, 1924: 190).Hemcinslerinin aksine Edna'ya göre eşi Léonce Pontelliér için evlilik, eve "bonbon ve fıstık" "(62) getirmekten ibaret olan kadının tüm bireyselliğini reddeden ve çocuksulaştıran bir tutumdur. Edna bir kadın olarak bireyselleştirilen değil, evde çocukları ile şeker bekleyen çocuksu varlığa dönüştürülür erkek zihninde. Dolayısı ile Chopin, Edna ile toplumun kalıplaşmış kalıplarını yıkmak için radikal söylemler geliştirmektedir.

Edna'nın kısıtlanmış benliği ve Zeyno'nun tutsaklıktan kurtarılmaya ümitli hali, her iki karakterin de gücü sembolize eden baba figürü üzerinden okunmasını gerekli kılmaktadır. Cumhuriyet döneminin özgürlükçü yapısını merkeze alan *Kalp Ağrısı*'nda Zeyno, babası ile günlüklerini paylaşmakta ve babasına bir arkadaş gibi içtenlikle yüreğini açmaktadır. Öyle ki, günlüklerinde:

"İntihar etmemek, beni affet baba, hiçbir bağdan gelmiyordu. Sadece gururumu bu günahkâr ve faydasız ıstırabın öldürememesi, yenememesinden geliyordu"(51)

"Ovada öyle sert ve haşin bir rüzgâr esiyor, deniz öyle ısrar edici ve vahşi çağırıyor ki, bendeki yalnızlığı ve terk edilmiş hissi tam. Esasen ağrıyan kalbime bu da ağır bir kefen sarıyor, babamın gelmesine kadar hayata nasıl tahammül edeceğim? Niçin yaşıyordum?(89).

diye yazarak bir genç kızın babası ile kalp kırıklıklarını dahi özgürce paylaşabildiği bir topluma ışık tutmaktadır. Annesini kaybeden Zeyno, babasının annesine duyduğu sevgiyi yaşadığı kalp ağrısını intihar ile sonlandırırsa "Babam annemin ölümüne nasıl katlandıysa benimkine de öyle katlanır!"(89) diyerek kendini avutmaktadır. Öte yandan, 1890'ların Amerikan toplumunda baskılanmış kadın için baba bir yoldaş değil çekinilen, ürküten ve reddedilen bir otorite halini almaktadır. Edna'nın güney ordusunda albay olan babası ile Zeyno'nun aksine mesafeli bir ilişkisi vardır. Albay, Edna'nın eşine:

"Çok hoşgörülüsün, şimdiye kadar çok hoşgörülüydün, Leonce," dedi Albay. "Gereken şeyler otorite ve baskı. Ayağını sertçe yere bas; bir kadınla başa çıkmanın tek yolu budur. Bu konuda sözüme güven"(156).

diyerek uyarıda bulunmaktadır. Edna'nın yaşadığı toplumda erkek ve kadın sosyal yaşam alanı kalın çizgilerle birbirinden ayrılmaktadır. Bell Hooks'un *Feminist Theory: From Magrin to Center* adlı eserinde belirttiği gibiiçinde bulunulan sosyal yaşam "doğduğumuz andan itibaren cinsiyetçi düşünce ve eylemi kabul etmek üzere sosyalleştirildiğimizi hatırlatıyor.(2002: II). Bu negatif sosyalleştirme sonucu evlilikte otorite ve kadının bireyselliğini görmezden gelme eğilimini temsil eden Albay ve reddetme, Zeyno'nun modern görüşlü babası ile taban tabana zıttır. İki baba figürü arasındaki fark, anneleri hayatta olmayan Zeyno ve Edna için kaderlerinde adeta bir dönüm noktası niteliğindedir. Zeyno aşk hayatında babasından deneyimlediği anlayışlı, eşitlikçi söylemi, eş adayında da bulma arayışı içine girecektir; öte yandan Edna baba baskısı sonucu yaptığı evliliğe başkaldıracak ve sınırları zorlayan bir aşkın peşinden gidecektir. Babasının baskıcı tutumunu anlatıcı "Albay, herhalde kendi karısını mezara sürüklediğinin farkında değildi"(156) diyerek yansıtır.

3. 'DENİZ'İN' SEMBOLİK BAĞLAMDA İNCELENMESİ

Her iki romanda da karakterlerin kendilerini karşı karşıya buldukları çıkmazlar, 'deniz'in' sembolik olarak yüklendiği anlamlarla açığa çıkmakta ve çözüme kavuşmaktadır.[18] Bir kurmaca olarak 'deniz,' Kalp Ağrısı'nda Zeyno'nun hikâyesinin çıkış noktasıdır. Martin Lings's göre"..mavi soğuk renktir ve bu yüzden parçalanmazlığın ve nesnelliğin rengidir. Bütün bu nitelikler, mavinin niçin evrensel olarak, büyük Doğruluk ve Bilgelik simgelerinden biri olduğunu berraklaştırır. Asla sona eremez Doğru ya da Gerçek olmaklığıyla Doğruluk ile aynı olan Sonsuzluk'un da bir simgesidir.(Lings, 2003,44). Bu nedenledir ki, iki eserde de 'deniz' var olan durumu aydınlatmak için başarılı bir semboldür ve "Boğaziçi'nin mavi suları['nda]"(14) Göksu'ya sandalla gidecekleri bir gün Zeyno'nun hikâyesi başlar.

'Deniz' sembolik olarak eserde Zeyno'nun en yakın arkadaşı Azize karakteri ile görünmez iplerle bağlanmıştır. Azize, Zeyno'ya göre çocuk gibi olan, halasının oğlu Albay Hasan Bey'e âşık havai bir kızdır. Hasan Bey ile yakınlaşmak için Göksu'ya sandalla gidebilmesi, Zeyno'nun da onlarla gelerek ailesinden izin alabilmesine bağlıdır. Azize'nin yaşamı ince bir işçilikle yapılmış bir ayna misali Zeyno'nun kaderini okuyucuya yansıtacaktır.

"Zeyno sporcu ve kuvvetli bir kız olduğu gibi, erkekle de her hususta, hatta bedeni kuvvette de eşittir. Bu da yeni bir tip olarak ortaya çıkar"(Enginün, 1995: 204). O nedenle, Azizeyi de alarak Hasan Bey ile sandal yarışı yapacağı hikâyesinin adına "Berabere"(13) adını verir. Dolayısı ile 'Berabere' adını verdiği hikâyesinde Zeyno erkek karakter ile gerek bedenen gerek ruhen eşit durumda olan yeni kadın figürünü vurgulamaktadır. Deniz Kandiyoti'nin altını çizdiği gibi,

Adıvar'ın romanları Cumhuriyet Türkiyesi'nde kadınların kamusal hayata hangi koşullarla kabul edilebileceklerini ifade eden bir mecazdır: cinsiyetsiz ve kadınlıklarından sıyrılmış olarak. Adıvar'ın milliyetçi kadın kahramana ilişkin tasvirinin benzerlerini başka edebiyatla-rın bir siyasal harekete baş koymuş kahramanlarında bulmak kuşkusuz mümkün.(160: 2007)

"Güneşli, mavi bir gök altında, güneşli, mavi sular üstünde bir kadın ve bir erkek…" (23)betimlemesi ile denizi mekân olarak merkeze alarak devam eder Zeyno'nun hikâyesi. Ramazan Korkmaz'ında belirttiği gibi "Roman gibi gelişmiş anlatı yapılarında mekân, varoluş kaygısıyla ilgili bir duraksamadır; zamanın sonsuz akışında yitip gitmek istemeyen insanın tutunduğu dışarıdaki içerdelik niteliğinde bir yer'dir."(2007: 401). Kalp Ağrısı'nda mekân olarak 'deniz,' karakterlerin hem tutunduğu hem de kaçışlarını simgeleyen karmaşanın sembolüdür. Hasan Bey ile Zeyno'nun tesadüfen birbirlerine âşık olmalarına vesile olan, toplum dışı, esneklik ve ulaşılmazlığın sembolü deniz; Edna için de benzer anlamlar ifade etmektedir. Eşinin küçük bir çocuk olarak gördüğü, hayatının ev-annelik-mutfak ve sadık eş çengeline takıldığı Edna, Robert Lebron adlı genç ile tanışarak Zeyno gibi deniz yolu ile kaderine yön verir ve deniz her iki karakter içinde "uyanışın" sembolü haline gelir.

Edna'nın uyanışının ayak sesleri bir yaz yüzmeyi öğrenme isteği ile başlar.[19] Anlatıcıya göre Edna'nın hikâyesinde "Denizin sesi baştan çıkarıcıdır; ruhu bir süre yalnızlığın uçurumlarında gezinmeye içe dönük düşüncelerin labirentlerinde kaybolmaya durmadan, fısıldayarak, feryat ederek, mırıldanarak, çağırır"(76). Tüm benliği ile Edna'yı çağıran deniz, Edna'nın toplumun tüm zorlamalarından kendini sıyırabileceği bir yaşam alanıdır. Bu yaşan alanı, sembolik olarak Edna'ya zihnen ve bedenen özgürleşme imkânı veren bir mekân yaratır. Anlatıcının belirttiği gibi sessizliğe

[18] "Roman kişilerinin yaşadıkları yerler, mutlu ya da mutsuz oldukları; kısaca bir insan olarak roman kişilerinin roman boyunca hareketlerini geçirdikleri bütün ortamlar ve yerler, romanlarda mekân olarak adlandırılır. Diğer romanlık unsurlar gibi romanda "mekân" da kurmacadır." (Sağlık, 2002: 143).Bkz. Sağlık, Ş, (2002). "Kurmaca Aleminin Kurmaca Sözcüklerinden Romanda Zaman-Mekan-Tasvir" Hece Türk Romanı Özel Sayısı. 65-67.

[19] "Tasavvufta Tanrısal ışığın vurmasıyla varlık haline gelerek meydana çıkan karanlık maddeye subha denir. Evrenin temeli olan sembolik okyanus kavramına Mevlana'nın öğretisinde, suyu "ilahi cevher" olan okyanus biçiminde rastlanır: Köpükle kaplı bu okyanusun her köpük yumağında ya da baloncuğunda bir şey form alıyordu"(Salt, 2010, 304). Bu bağlamda incelendiğinde, Edna'nın farklı formlar alarak değişmesine sebep 'Deniz'in'sembolik olarak önemi anlaşılmaktadır. Denizin sembolik tanımı için bkz: (Lings,2003,80).

mahkûm edilmiş, anne-eş olan fakat feminen, çalışan ve özgür olamayan kadının yıkılışını anlatıcı şu sözleri ile göstermektedir:

Robert ile "durmaksızın konuşuyorlardı: etraflarındaki şeylerden; yeniden eğlendirici olmaya başlayan sudaki eğlenceli maceralarından; rüzgârdan, ağaçlardan...."(63).

Virginia Woolf: "Bir kadın olarak benim ülkem yok. Bir kadın olarak kendime bir ülke istemiyorum. Bir kadın olarak benim ülkem bu dünya" (Urgan, 2004:56-57) der. Edna'da baskılanmış olduğu topluma direnerek bu dünyada kendine yer açmaya çalışmaktadır ve bu nedenledir ki Edna'nın sıkıcı ev hanımı hayatını reddetme gücü "denizin baştan çıkarıcı kokusuyla yüklüydü"(Urgan, 2004: 74).

Edna'nın uyanışına zemin hazırlayan 'deniz', Zeyno'nun hikâyesinde de bir dönüm noktasıdır.[20] Hasan Bey'in Zeyno'ya olan engellenemez ilgisini fark eden Azize, bu duruma daha fazla katlanamaz ve ömürlerinin sonuna kadar Hasan ve Zeyno'yu bedbahtlığa mahkûm edecek bir hikâye kurgular. Azize bir gece rıhtıma giderek kendini Boğaz'ın derin sularına bırakmak istemiş ve bir balıkçı sandalı tarafından ölümden kurtarılmıştır. Azize'nin intihar haberi Zeyno ve Hasan aşkını sonsuza dek imkânsız kılacaktır. Azize'nin yatağı başında bekleyen Zeyno; durumu şu sözlerle ile tanımlar: "İçimde idam hükmünü giyen ve çaresiz bir teslimiyetle ölüme giden bir mahkûmun sessizliği vardı"(99). Azize, 'denizi' Zeyno ve Hasan aşkını engellemek üzere kusursuz bir mekân olarak görmektedir ve bu durumu çarpıcı bir şekilde tanımlar Zeyno'ya: "Dünyada en çok sevdiğim sizlerin saadetine zehir damlası bırakıp gidecektim. Ömrünüz oldukça mavi deniz size hıyanetinizi hatırlatacaktı"(112).[21]

Hasan'ı elde etmek için Zeyno'nun vicdan azabından destek alan Azize'nin intihar eylemi ve bu eylemin sembolü olan 'deniz,' Zeyno için aşkının başlangıcı olan bir mekân iken dar ve yutucu bir mekân haline gelir. Dolayısı ile 'deniz' Zeyno'nun gelişimine engel teşkil eden, gerek ruhen gerek bedenen olduğu yerde sıkışıp kalmasını sembolize eden bir mekâna dönüşür. Bu tür mekânlar karakteri psikolojik olarak baskılayan ve kuşatan mekânlardır. "Bu mekânlarda kişi zaman, mekan ve onun tüm elamanları ile çatışma durumundadır. Mekân, kum saati gibi dıştan içe doğru tüketici bir nitelikte akmaktadır." (Korkmaz, 2007: 410) Artık Zeyno için Hasan ile birlikte olma ihtimali, denize her baktığında Azize'yi anımsamak demek olacaktı.

Edna için ise 'deniz' açık ve besleyici bir mekândır. "Açık ve geniş mekânlar, içtenlik mekânlarıdır. İçtenlik, mekânı içten dışa doğru çeviren ve açan bir niteliktir. Bu mekânlarda karakter kendisiyle, çevresi ve bütün evrenle uyum içindedir"(Korkmaz, 2007: 411). Denizden aldığı güçle "İçini bir neşe hissi kapladı, sanki dikkate değer bir güç ona beden ve ruhunun işleyiş kontrolünü vermişti. Kendini olduğundan daha güçlü sanarak ataklaştı, pervasızlaştı. Daha önce hiçbir kadının yüzmediği uzaklara dek yüzmek istedi"(96). Edna'nın ufkunu genişleten 'deniz,' evlilik hayatına olan bakışını da tamamıyla değiştirmiştir. O nedenle Edna üstüne basa basa "Önemsiz her şeyden vazgeçerim; çocuklarım için paramı, hayatımı verirdim; ama benliğimi vermezdim. Bunu daha açık anlatamıyorum; bu benim daha yeni zihnimde aydınlanan, yeni anlamaya başladığım bir şey"(124) diyordu ve özgürleşme çabaları içinde Robert ile yeni bir dünya kurma ihtimalini arzuluyordu. Oysa Zeyno, Hasan Bey ile mutlu bir geleceğin her halükârda ihtimal dışı olduğunu öngörebiliyordur:

---

[20]Uyanış eserinde Eserde 'deniz'in bir sembol olarak kullanılması için bkz. Lawrence Thornton (1980) "The A wakening: A Political Romance", **American Literature**, Vol. 52, No. 1. 50-66.

[21] Prof. Dr. Arif Verimli, Azize gibi başkalarına bağımlı olan kişilerin tutumunu "bağımlı kişilik bozukluğu" olarak tanımlamaktadır:

Bu kişiler başkalarından destek ve öğüt almadan karar veremez, adım atamaz ve iş yapamazlar. Kendilerini yetersiz, ayakları üzerinde duramayacak, kendi bakımlarını sağlayamayacak kadar yetersiz hisseder ve başkalarının bakım ve desteğini alabilmek için her türlü şeyi yapabilecek kadar ileriye gidebilirler.(Verimli, 2007: 56)

Detaylı bilgi için bkz.Verimli, Arif. (2007). **Kadında Duyguların Bedenselleşmesi**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Olmayacak şey ama, Hasan Bey ve ben tamamıyla Azize'siz ve Saffet'siz tesadüf etseydik ve evlenseydik her halde çok kuvvetli ve maddi bir incizaba rağmen ben, şiddetle bedbaht olacaktım, o, her süslü kadının, heyecan ve arzu veren kadının arkasından belki gidecekti. Bir zaman sonra ben, onu tatsız ve alelade bulacaktım.(45)

Zeyno'nun kendini içinde bulacağına ihtimal verdiği büyük hata, Edna'nın hayatında bir ihtimal değil, acı veren bir gerçektir. "Edna'ya göre, Léonce Pontelliér'le evliliği sadece bir kazaydı, bu bakımdan kaderin cilvesi gibi gösterilen maskelenmiş diğer birçok evliliğe benziyordu"(83).Bu noktada Adıvar ve Chopin'in karakterleri arasındaki fark açığa çıkmaktadır. Edna, baskılanmış kadın yaşamına sosyal çevresinde radikal sayılabilecek bir uyanışla başkaldırmaktadır. Fakat öngörü yeteneği yaşadığı toplum gereği bir kadın için yetersizdir. Bu nedenledir ki, Cumhuriyet kadının sembolü olan Zeyno,Edna'nın aksine geleceği başarı ile öngörebilmektedir.

4. SEVGİLİYE DUYULAN ÖZLEMİN ORTAK SEMBOLLER; 'PİYANO,' 'PERİ,' 'DOĞA,' 'YALNIZLIK' VE 'MEKTUP' ÜZERİNDEN OKUNMASI

Kalp Ağrısı ve *Uyanış* eserlerinde ortak semboller, piyano, peri, doğa, yalnızlık ve mektup, Zeyno ve Edna karakterlerini birbirine bağlamaktadır. Ortak sembollerin incelenmesi,farklılıkları olsa da, her iki karakterin de bir imkânsızlığın pençesinde olduğunu göstermektedir. Zeyno "Bu akşam peri olmak için tertibat almış, fakat bir türlü etinden, kemiğinden kurtulup peri olamamış bir mahlûkum"(16) sözleriyle peri metaforu ile gerçekleşemeyecek dileklerini betimlerken Edna için de anlatıcı, "Edna, yavaşça bir rüyadan, hoş, tuhaf, imkânsız bir rüyadan uyanan biri gibiydi, gerçeklerin yeniden ruhuna bastırmasını hissetmeye başladı."(102) betimlemesini yapmaktadır. Her iki karakter de gerçeküstü olarak nitelendirilebilecek bir diyarın kahramanı olmak istemekte fakat toplumsal gerçeklikler ile yüz yüze kalmaktadır. "Peri" sembolik olarak her iki kahraman için de mükemmeli, naifi değil güçlü kadını simgelemektedir.

Bu gerçeküstü hayatta Edna her sabah Robert ile yürüyüşe çıkıp eğlenirken, yürüyüş Zeyno ve Hasan için de benzer bir mutluluk kaynağıdır. Öte yandan Zeyno, nişanlısı Saffet ile biraraya gelirken "hava berrak ve soğuktu"(31) der, Hasan gelince ise "hava biraz ısınıyordu"(32) diye anlatır iç dünyasını yansıtan doğayı. Edna, Robert ile çocuklar gibi şen iken Zeyno da Hasan ile durumunu: "Demek kadın, erkek birbirlerini bizim istediğimiz gibi istedikleri zaman, yaşları ne olursa olsun, bir oğlan ve bir kız çocuktan başka bir şey değildiler"(74) diyerek tanımlar. O nedenle Hasan Bey'in kırmızı halısı ve evindeki sevimli eşyalar Zeyno'yu cezbetmektedir. Genel olarak Zeyno ve Edna'nın hissettikleri duygular olumlu olsa da toplumun engeline takılacak ve karakterleri farklı sonlara sürükleyecektir. Azize, amacına ulaşacak ve Hasan Bey ile evlenecektir. Akabinde geçirdiği rahatsızlık sebebiyle Viyana'ya gidecekler ve Azize'nin hastalığı, bir kıskançlık hastalığının sembolü haline gelecektir. Öte yandan Robert, Büyük Ada'dan ayrılacak ve çalışmak, Edna'dan kaçmak için, uzaklara gidecektir ve gerek Zeyno gerek Edna için 'sevgili' özlemin sembolü haline gelecektir.

Sevgiliye duyulan özlem, her iki kadın için de piyano ile özdeşleştirilmektedir. Zeyno için Pera Palas'taki piyano sesi "yalnız giden bir atın nal seslerine"(38) benzetilir; çünkü Hasan Bey'in piyano önünde şarkı söylediği sahne aklına gelmiştir. Edna'da Matmazel Reisz'in çaldığı parçalardan birine "Yalnızlık" adını vermişti. Kısa, kederli, pes perdeden bir parçaydı. Parçanın ismi başka bir şeydi ama Edna ona "Yalnızlık" diyordu. Bu parçayı duyduğunda hayalinde deniz kıyısında yalnız bir kayanın yanında dikilen bir adam figürü canlanıyordu.(93).Piyano ile anlatılan sevgiliden ayrılış her iki kadın için uyanışlarını tetikleyen bir sembole de dönüşür. Edna'nın "Uykusu gelene kadar "Emerson"(158) okuması, "evimden taşınacağım"(166) söylemi, "çizimlerimi satmaya başlayacağım"(167) demesi, resim yapmaya başlayarak iş kadını olması, sanata dönmesi ve evinden taşınmasını hayretler içinde karşılayan baskılanmış kadınlara "Ev ve onu geçindiren para bana ait değil. Bu yeterli bir sebep değil mi?"(167) diye sorması döneminin ve zamanının ötesinde radikal bir söylem geliştirecektir. Chorlotte Perkins Gilman'ın "Kadın ve Ekonomi" adlı eserinde belirttiği gibi,

Onu bir mal gibi sahiplenen ve vahşice kıskanan egemen erkek, onu bin tür kuralla kuşatır. Erkeğin toplumsal ilişkileri, hizmetleri ve gerçek bir hayatı varken, kadın o kadar sakınılmıştır ki, bu onun insanca gelişmesini engellemiştir(Donovan, 2005: 98).

Kuşkusuz Edna'nın ekonomik özgürlüğüne kavuşması zihinsel ve sosyal yaşam alanında da özgürleşmesinde kilit bir rol oynamaktadır. Perkins'e göre erkeğe bağımlı olan kadın ekonomik bağımlılık sebebi ile erkek tarafından yaratılan yapay bir gerçeklik içinde yaşamaktadır. Erkek ise tüm gerçekliklerin belirlendiği bir dünyada yaşamaktadır.[22]Bu yüzdendir ki "Edna toplumsal terazide düştüğü duygusunu taşıyor, buna karşılık ruhsal olarak yükseldiği hissine kapılıyordu"(187). Bu radikal değişim Léonce'yi bir doktora danışmaya itmiştir.[23] Edna'nın kimseyle dostluk kurmadığından, kabul günü olan salı günlerini artık şiddetle reddettiğinden, tramvayla bir başına dolaştığından, hava karardıktan sonra eve gelmesinden yakınıyor, bu davranışları bir tür gariplik ve dengesizlik olarak tanımlıyordu. Bay Pontelliér'in şiddetle yakındığı konu ise Edna'nın, kız kardeşinin düğününe gitmeyi reddetmesidir.

…Edna'nın kocası, aile doktoruna, karısının çıldırmış olmasından şüphelendiğini söyler. Oysa Edna yalnızca âşıktır. Böyle bir toplumda, bir erkek için, karısının bir başkasına olan aşkını kabullenmektense, çıldırmasını kabullenmesi daha kolaydır. Çünkü aşk seçenek, çıldırma ise kaderdir. Seçenek kadına güç vermek demektir, kader ise güçsüzlüktür.(Sümer, 312: 2011).

Adrienne Rich'in desteklediği gibi,

Kadınlar delirtilmişlerdir; yüzyıllar boyunca, yalnızca erkek deneyimine değer veren bir kültürde deneyimlerini ve içgüdülerini yalanlayarak yanlış aydınlatılmışlardır. Bedenlerimizin ve akıllarımızın hakikati bize gizemleştirilmiştir.(Donovan, 2005: 264)

Edna'nın aksine Zeyno'nun önceden var olan uyanışı Azize'nin ona Viyana'dan gönderdiği mektuplarla desteklenir. Hasan Bey'in Dora adında bir bayanla yakınlaştığını anlatır. Mektubunda "Gözlerinden hasretle öperim Zeyno'cuğum, sen yanımda olsan acaba Dora kadar mı, yoksa Dora'dan çok mu kıskanırım?"(148) diye sorar Zeyno'ya. Dora sayesinde Hasan Bey'in doğuda hizmet verirken bir bayanı hamile bıraktığını; fakat kaçarak bu meseleyi kapattığını itiraf etmesi, Zeyno'nun öngörülerinde ne kadar haklı olduğunu gösterir. Öte yandan bir sembol olarak mektup, Edna'nında Robert'ın yazdığı mektuplar aracılığıyla Robert'in da onu anlamayacağı gerçeği ile yüzleşmesini sağlar.[24] Anlatıcıya göre Edna "kocasının mektubunu dostça bir baştan savma ile yanıtladı; onu yanıltacak bir düzen kurduğundan değil, yaşamındaki tüm gerçeklik duygusunu yitirmesi nedeniyle yaptı bunu. Kendini kadere bırakmış, kayıtsızlıkla sonuçları bekliyordu"(201). Edna ümitsizce kadere boyun eğerken, Zeyno babasının arkadaşı Miralay Muhsin Bey ile evleneceğini Azize'ye bir mektupla bildirir. Hasan'ın kırmızı halılı sevimli odası yerini şu cümleye bırakır: "Miralay Muhsin, kırmızı çatma minderli temiz bir odada yeşil örtülü bir masanın başında, kuvvetli bir lambanın ışığı altında çalışıyordu"(213). Dolayısıyla hikâyenin başladığı yeşil lambalı oda hikâyenin sonunda Zeyno'nun babasının yeşil örtü ile ilişkilendirilen arkadaşına döner.

Zeyno'nun hikâyesinin sonu, hikâyenin başında babası ile kurduğu sağlıklı ilişkinin bir yansıması olarak okuyucunun karşısına çıkmaktadır. Eğitimli, kendine güvenen ve seçimlerini toplum veya baba baskısına göre şekillendirmek durumunda olmayan Zeyno, huzurlu bir hayata yelken açmıştır. Cumhuriyet döneminin bir yansıması olan Zeyno dönemin anti-tezi olan Azize ile

---

[22] Detaylı bilgi için bkz. Gilman, Charlotte P. (1986). **Kadın ve Ekonomi**.(Çev., M. Oktun, S. Candan). İstanbul: Kaynak Yayınları.

[23]Léonce'ninEdna'nın davranışlarını anormal olmak ile ilişkilendirdiği durumu, kadının erkek söylemi ile hapsoluşunu anlatmaktadır. Kadınların deli damgası yiyerek patriarkal söylem tarafından ötekileştirilmesi için bkz. Gilbert, M. Sandra and Susan Gubar (2000). **Mad Woman in the Attic. The Women Writer and the Nineteenth Century Literary Imagination**. New Haven: Yale UP.

[24]Adıvar'ın ünlü eseri Handan'da da mektup tekniği kullanılmakta ve aşk hikâyesi mektuplar ile desteklenmektedir. Emel Kefeli'ye göre romanda kullanılan mektup tekniği "…romandaki şahısların hayatlarındaki önemli kesitleri aydınlatan ve onların bu durumdaki hislerini, duygularını an be an, inceden inceye işleyen, tahlil eden belgeler bir nevi "iç monolog"lardır." (Kefeli, 2002: 32) bkz. Halide Edip Adıvar (1955). **Handan**. İstanbul: Bilgi.

taban tabana zıttır. Azize, Viyana'daki tedavisi esnasında hamiledir. Azize'nin hastalığı romanda güçlü bir imgedir çünkü Hasan'a duyduğu, erkeğe bağımlılığın sembolü olan, saplantılı aşk; bireyselliğini, eğitimini, geleceğini ve mutluluğunu yok etmiştir. Dolayısıyla Azize, Cumhuriyet döneminin özgürlükçü söyleminin reddettiği bir sembol haline gelir. Zeyno'nun aksine, Azize, Hasan'ın ikiyüzlü mizacını öngöremez ve bebeğini dünyaya getirdikten sonra hayata veda eder.[25] Azize'nin kendini Boğaz'ın sularına bırakarak değiştirdiği kaderi, romanın sonunda Zeyno'nun yeni yaşamının yansıması olarak okuyucuya aktarılmaktadır. Artık o Miralay Muhsin Bey'in karısıydı ve "dalgalar üstünde gelip giden en iptidai şeffaf bir deniz mahlûku gibi latif dalgalar içinde sallanıyordu"(263).

5. ORTAK SEMBOL 'DENİZ' İLE DİLLENDİRİLEN SONLAR: İNTİHAR KAVRAMININ İRDELENİŞİ

Kalp Ağrısı "Tarabya, 26 Haziran 1924" notu ile son bulur. 'Deniz,' romanın gidişatına yön veren bir güç olarak Zeyno'nun yaşamındaki dinginliği, mutluluğu ve ulaşılmazlığı simgeler. *Uyanış* romanında da hikâyenin sonuna deniz yön verir. Edna herkesten habersiz bir gün deniz kıyısına gider; "rahatsız"(216) olarak tanımladığı mayosunu çıkartır, toplumun kendini ve bedenini, en önemlisi de öz benliğini saklaması için üzerine sıkı sıkıya sardığı evlilik, annelik ve ideal ev hanımı giysilerinden kurtulmak demektir bu. Köpüklü dalgalara çarpan ayakları, toplum baskısından kurtulmak isteyen Edna'yı adeta çağırır ve "Denizin dokunuşu tüm hislere seslenir, yumuşacık, sımsıkı sarılır bedene"(216).[26] Dalgalar arasında kıyıdan uzaklaşırken, çocukluğuna döner Edna. Bir film şeridi gibi gözünün önünden geçen hayatı artık geride kalmıştır. "Arı vızıltısı vardı ve havayı karanfillerin mis kokusu dolduruyordu"(216). Edna'nın yüzmeyi öğrenme isteği ile başladığı hikâyesi, deniz ile son bulmuş, baskıcı toplumdan kurtarmaya çalıştığı ruhu ve bedeni denize emanet edilmiştir.

Her iki eserde de kadın karakterlerin kaderlerine "deniz" yön vermektedir. Fakat Amerikan ve Türk toplumunu yansıtan yapıtlarda sosyal gerçekliklerdeki farklılıklar sebebi ile deniz her iki eserde de farklı anlamlar kazanmaktadır.[27]Azize; Zeyno ve Hasan'ı sonsuza dek bedbaht etmek için boğaz'ın sularına kendini bırakırken, Edna, üzerine yapıştırılan yapay vasıflara inat, bedenini ve ruhunu, sonsuza dek ulaşılamayacak bir yere, denize bırakır. Azize; aşkı Hasan uğruna intihar ederken, Edna hiçbir zaman ulaşamayacağını anladığı Robert ve özgürlük için değil bedenini ve ruhunu hapsetmeye çalışan topluma inat ulaşılamayan bir alan olan denizde intihar ederek ataerkil topluma ideolojik bir başkaldırı sergilemektedir. İki kadın karakter arasındaki en büyük fark ise, Azize'nin güçsüzlük olarak nitelendirilebilecek eyleminin Edna ve yaşadığı toplum göz önünde bulundurulduğunda bir güç gösterisi olduğudur. Kadının bedeni ve ruhunun hapsedildiği, annelik ve ev hayatı dışına çıkmanın imkânsız olduğu bir toplumda intihar ederek, bedenini topluma değil kendine emanet eden Edna karakteri ile Chopin zamanın ötesinde politik bir söylem geliştirmektedir.

İntihar, eserlerde farklı kavramları sembolize etmektedir. Edna'nın intiharı çaresizliği değil, yaşadığı dönemde başkaldırının doruk noktası denizi sembolize eder. Edna belki bedenen yok olmuştur fakat ruhen toplum sınırlarının dışına çıkarak kendine ulaşılamaz bir alan yaratmıştır.

---

[25] Kalp Ağrısı'nın devamı olan **Zeyno'nun Oğlu'nda** Halide Edip ilk defa bir eserinde Doğu Anadolu'yu mekân olarak seçer ve politik yaşamın ortasına yerleştirdiği karakterlerin İstanbul'dan Diyarbakır'a uzanan hikâyelerini anlatır. Bkz. Halide Edip Adıvar (1928). **Zeyno'nun Oğlu**. İstanbul: İlhami-Feyzi Matbaası.

[26]Edna'nın deniz yolu ile intihar etmesi akla Albert Camus'un *Başkaldıran İnsan* adlı çalışmasını getirmektedir. "Başkaldırıyoruz, öyleyse varız" söyleminin altını çizen Camus, acı çekmenin bireysel bir deneyimleme olduğunu vurgulayarak, başkaldırının da bu acı çekişin bir sonucu olduğunu vurgulamaktadır. Bkz: Camus, Albert(2012). **Başkaldıran İnsan**. İstanbul: Can Yayınları.

[27] "Betimlenmez olan aşkınlığı betimleyemediğinden sembolik imge, ebediyen soyut olan bir algıyla somut tasvirin şekil değiştirmesidir. Demek ki sembol gizli bir anlamı ortaya çıkaran bir tasvirdir o bir gizin tecellisidir"(Durand,1998,10). Bu bağlamda incelendiğinde 'deniz' bir sembol olarak soyut olan ölüm, uyanış ve yeniden doğuşu okuyucu için somut hale getirmektedir.Mekânların sembolik kullanımı için bkz.Bachelard, Gaston (1994). **The Poetics of Space**. **The Classic Look At How We Experience Intımate Spaces**. Boston: Beacon.

Adıvar'ın eserinde ise Azize'nin intihara teşebbüs etmesi bir güçsüzlük örneğidir. İntihar, bir var oluşu değil; yok oluşu, sembolize etmektedir. Bir güç gösterisi olan intihar, Adıvar'ın eserinde ise güçlülük sembolü Zeyno ile çürütülür. Azize'nin aksine Zeyno hayatta kalabilmeyi başarmıştır. Her iki eseri ortak paydada buluşturan nokta ise kadın karakterlerin intihar için denizi seçmiş olmalarıdır. Azize,

Dünyada en çok sevdiğim sizlerin saadetine zehir damlası bırakıp gidecektim. Ömrünüz oldukça mavi deniz size hıyanetinizi hatırlatacaktı"(112)[28]

sözüyle denizin karakterler üzerinde bıraktığı olumsuz etki sebebi ile denizi intikamının mekânı olarak seçmiştir. Acıdan, toplumdan uzak olduğu için deniz biçilmiş kaftandır.[29] Aynı zamanda Zeyno ve Hasan'ın ihanetinin odak noktası olarak deniz toplumsal olarak ayıplanmaları gereken bir mekânı temsil edecektir. Edna içinde deniz, hem toplum içini hem de toplum dışını sembolize etmektedir. Edna, denizde intihar ederek toplumun tüm katı dayatmalarının karşısına, ulaşılamaz, el değdirilemeyen bir alanı, doğayı koymuştur. Deniz, Uyanış'ta Edna'nın doğasına aykırı olan annelik, eş ve ev hanımı şablonuna karşı kurgulanmış bir başkaldırıdır. Öte yandan deniz, Edna'nın intihar ettiği alan olması sebebi ile de toplum tarafından dışlanmışlığının sembolüdür.

Romanın ilk sayfalarından başlayarak Chopin, Edna'nın anne kadınlardan ne denli farklı olduğunu vurgular. Romantik öykülerin sarı saçlı, mavi gözlü, peri kızı benzeri narin kahramanlarından değildir o. Gerçek bir kadındır. Güzeldir ama saçları, gözleri kahverengi, bedeni sağlıklı ve güçlüdür. Annelik anlayışı, çocuklarını sevip onlara fazla karışmamaktadır. Evlilik boyunduruğu onu biraz sıkmaktadır; ancak başlangıçta bunun ayırımına varmamıştır. Temelde iyi, cömert, düş gücünden yoksun olsa da sevecen işadamı olan kocasının kendisini değerli bir eşya gibi gördüğünü belli belirsiz sezer.(Aytür, 135–136).

Dolayısı ile deniz, Edna için toplumun katılığına, kısıtlanmışlıklarına ve baskılarına karşın esnekliği, olabilirliği ve özgürlüğü sembolize etmektedir. Chopin kendinden sonraki eserlere örnek teşkil edecek bir kadın karakter yaratırken, Adıvar'da

…sonraki kuşaklardan kadın yazarların sorgulayabildikleri bir miras olan "Cumhuriyetin gerçek kızları'nın yaratımında öncü rolü oynadığını söylemek yeterli[dir]"(Kandiyoti, 160: 2007).[30]

SONUÇ

Sembol kavramı, Kate Chopin ve Halide Edip Adıvar'ın eserlerinin çözümlenmesinde ve karşılaştırılmalı olarak okunmasında önemli bir etkendir. Dolayısı ile sembolik anlatımın yoğun bir şekilde kendini hissettirdiği *Kalp Ağrısı* ve *Uyanış* eserlerinde semboller önemli bir işlevsellik kazanmaktadır. İki eserde de soyut kavramlar olan evlilik, özgürlük, yalnızlık, ölümve aşk, sembolik kurmacanın merkeze yerleştirdiği 'deniz' üzerinden anlatılmaktadır. Kimi zaman bir uyanışın kimi zamansa bir yok oluşun sembolü haline gelen 'deniz,' iki eserde de karakterlerin hayatına temelden yön vermektedir. Bu bağlamda incelendiğinde, kadın karakterler Zeyno, Edna ve

[28]Claude Lévi-Strauss'un"The Effectiveness of Symbols"(1949) adlı çalışmasında belirttiği üzere bilinçaltı, kişisel geçmişi kendine özgü kurallara bağlamakta ve bunu dile dökmektedir. Azize ve Edna için denize yükledikleri anlam kişisel geçmişin dillendirilmesidir.Detaylı okuma için bkz. Lévi-Strauss, Claude.(1963). **Structural Anthropology**. (trans. Claire Jacobsonand Brookd Grundfest Schoepf). New York: Basic Books.

[29] Acının, bireyselleştirilerek yaşanması Albert Camus'un **Başkaldıran İnsan** adlı çalışmasını akla getirmektedir. Camus'a göre acı çekme bireysel bir olgudur. Acı çekmenin bir uzantısı olan intihar ise başkaldıran, dolayısı ile var olabilmeyi başaran bireyin sembolüdür. Bu bağlamda incelendiğinde Edna, özgürlüğünü topluma feda etmektense 'hayır' diyerek intihar eder ve başkaldırır. Edna, bu eylemi ile var olabilmeyi başarır. Azize de tıpkı Edna gibi var olabilmenin yolunu intihardan geçirerek katlanamadığı duruma başkaldırmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Camus, Albert (2012). **Başkaldıran İnsan**. (Çev., Tahsin Yücel). İstanbul: Can Yayınları.

[30]Grace Ellison Edip'i tanımlarken, "Çekicilik, zekâ, büyük bir yetenek ve yüreklilik, hepsi doğuştan meziyetleri. En çok hayran olunan hangisi? Bana sorarsanız yürekli kahramanın her şeyi fethedebilme yeteneği"(235) sözleriyle Edib'e olan hayranlığını dile getirir. Detaylı bilgi için bkz. Ellison, Grace (1999). ***Ankara'da Bir İngiliz Kadını. İstanbul: Bilgi Yayınevi.***

Azize'nin 'denizi' merkeze alarak kesişen hikâyeleri dikkat çekicidir.Eserlerin giriş bölümlerinde evlilik kurumunun sembolü olan 'yüzük' ile kesişen söylemler, kadın sosyal ve zihinsel yaşam alanını yansıtarak ortak semboller aracılığı ile ilerleyen bölümlerde paralel olarak devam etmektedir.Bu bağlamda incelendiğinde Edna ve Zeyno farklı biçimlerde topluma başkaldırarak, yöntemleri ayrı fakat anlamları benzer bir özgürlük alanı yaratmayı başarmışlardır. Zeyno ruhen var oluşunu bedensel var oluş ile desteklerken, Edna yaşadığı toplum itibariyle ruhen var olabilmek için bedenini feda etmiştir. Azize ise, Edna ve Zeyno'nun aksine, güçlü bir söylem ve duruş sergileyememesi sebebi ile hem ruhen hem de bedenen yok olmuştur. Sonuç olarak, Zeyno ve Edna net bir biçimde sınırlamaları ortadan kaldırmış, tercih yapabilme ve kendi hayatına yön verebilme güçleri ile 'patriarkal' söylemin sınırlandırılmış alanını yıkabilmişlerdir. Zeyno, seçim yapabilme özgürlüğü ve aldığı eğitimle geleceği öngörebilme yetisi ile hayatta kalmayı başarırken, Edna ölü gibi yaşadığı hayatına 'deniz' ile can vermektedir. Dolayısı ile *Kalp Ağrısı* ve *Uyanış* romanlarında ortaklıklar, benzerlikler ve farklılıkların incelenmesi, iki yazarın dönemlerine ayna tutan söylemlerini açığa çıkarmaktadır. İki farklı kültür, zaman dilimi ve bakış açısından kaleme aldıkları eserlerinde, Adıvar ve Chopin benzer semboller yoluyla farklı karakterler arasında bir köprü kurmaktadır. Dünya edebiyatına damga vuran Chopin ve Adıvar kadın olmanın dil, din, ırk ve zaman kavramlarının dışına çıkarak ne denli güçlü ve sınırsız bir yaşam alanı olduğunu vurguladıkları eserlerinde okuyucuya benzer sembollerle ışık tutmaktadırlar. Sembolik olarak hikâyelerinin merkezine yerleştirdikleri 'deniz' adeta suya yazı yazmaya çalışan kadın bedeni ve ruhuna her daim umut ve naiflikle yaklaşan yazarların söylemlerine güç katmaktadır.

KAYNAKLAR

Adıvar, Halide. (2010). *Kalp Ağrısı*. İstanbul: Can.

Aytür, Necla. (2010). *Kitaplar Arasında. Amerikan Edebiyatı, Kültür ve Dil Yazıları.İstanbul:* YKY.

Cassirer, Ernst(2011). *Sembol Kavramının Doğası. Çev. Milay Köktürk. Ankara: Hece Yayınları.*

Chopin, Kate. (2008). *Uyanış ve Seçme Öyküler*. (Çev. Ayşe Bilge Akman) İstanbul: Otonom.

Durakbaşa, Ayşe. (2009).Halide Edip. *Türk Modernleşmesi ve Feminizm*. İletişim: İstanbul.

Durand, Gilbert (1998). *Sembolik İmgelem*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Enginün, İnci. (2007). *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Gökhan, Halil (2009). Ed. Semboller. İstanbul: Dharma.

Hooks, Bell (2002). *Feminizm Herkes İçindir*. (Çev., Ece Aydın, Berna Kurt, Şirin Özgün ve Aysel Yıldırım). İstanbul: Çitlembik Yayınları.

Kandiyoti, Deniz (1997). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar. Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. Çev., Aksu Bora, Feyziye Sayılan, et. al. İstanbul: Metis.

Kefeli, Emel. (2002). *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*. İstanbul: Kitabevi Yay.

Korkmaz, Ramazan. (2007). "Romanda Mekânın Poetiği", Edebiyat ve Dil Yazıları Mustafa İsen'eArmağan.Ankara.399–415.

Lings, Martin (2003). Simge ve Kökenörnek Oluşum Anlamı Üzerine. Çev. Süleyman Sahra. Ankara: Hece.

Parla, J. Sibel I. (der) (2004). *Kadınlar Dile Düşünce. Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: İletişim.

Speare, Morsi Edmond (1924). *The Political Novel: Its Development In England and America.* New York: Oxford University Pres.

Urgan, Mina (2004). *Virginia Woolf*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.